

SA's Leading Past Year

Exam Paper Portal

You have Downloaded, yet Another Great
Resource to assist you with your Studies 😊

Thank You for Supporting SA Exam Papers

Your Leading Past Year Exam Paper Resource Portal

Visit us @ www.saexampapers.co.za

**SA EXAM
PAPERS**

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

HUKURI 2019

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti2½

Papila leri ri na tipheji ta 38.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Hlaya switsundzuxo leswi hi vukheta u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso swa kona u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.
3. Papila leri ra swivutiso ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B: Novhele/Mfuwo wa rixaka	(25)
XIYENGE XA C: Ntlangu	(25)
4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B na XIN'WE eka XIYENGE XA C hi mukhuva lowu:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI
 SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI.
 XITLHOKOVETSELO XO KA XI NG A RI XA NDZAWULELO: Swa boha leswaku u xi hlamula.

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: NTLANGU: Hlamula xivutiso XIN'WE.
5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B: (NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA) NA C: (NTLANGU.)
  - Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
  - Hlamula XIVUTISO XIN'WE xa XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.
6. **VULEHI BYA TINHLAMULO**
  - Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300.
  - Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450.
  - Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa ximbangu byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela swileriso leswi nga ekusunguleni ka xiyenge xin'wana na xin'wana hi mfanelo.
8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha leri ra swivutiso.
9. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
10. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi.

XIYENGE XA A: Timinete ta kwalomu ka 40
XIYENGE XA B: Timinete ta kwalomu ka 55
XIYENGE XA C: Timinete ta kwalomu ka 55
11. Tsala swi basa no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

Swithhokovetselo swa ndzawulelo: Hlamula swithhokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI ntsena.

NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. 'Rifu'	Xitsalwana	10	6
2. 'Phurofesa Dokodela HWE Ntsanwisi'	Ximbangu	10	7
3. 'Va govha xitafu'	Ximbangu	10	9
4. 'Swi onhakile'	Ximbangu	10	11

NA

Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo: Swa boha leswaku u xi hlamula.

5. 'N'waxihungi'	Ximbangu	10	13

*LEMUKA LESWI: Hlamula xivutiso XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE xa B, u languteriwa ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE xa C. Eka XIYENGE xa B na XIYENGE xa C, hlamula xivutiso XIN'WE ntsena eka XIYENGE xin'wana na xin'wana.

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA

NOVHELE: Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.

6. <i>Mulunguntima</i>	Xitsalwana	25	15
7. <i>Mulunguntima</i>	Ximbangu	25	15
8. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Xitsalwana	25	18
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Ximbangu	25	18
10. <i>Ximitantsengele</i>	Xitsalwana	25	21
11. <i>Ximitantsengele</i>	Ximbangu	25	21

KUMBE

MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.

12. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Xitsalwana	25	24
13. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Ximbangu	25	24

XIYENGE XA C: NTLANGU

Hlamula xivutiso XIN'WE.*

14. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Xitsalwana	25	27
15. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Ximbangu	25	27
16. <i>Vukosi i mberha</i>	Xitsalwana	25	30
17. <i>Vukosi i mberha</i>	Ximbangu	25	30
18. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Xitsalwana	25	33
19. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Ximbangu	25	33
20. <i>Vadyondzi va namuntlha</i>	Xitsalwana	25	36
21. <i>Vadyondzi va namuntlha</i>	Ximbangu	25	36

*LEMUKA LESWI: Eka SWIYENGE SWA B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe SWIMBIRHI swa ximbangu.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju (✓) ku vona loko u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (✓)
A: VUTLHOKOVETSERI (Switlhokovetselo swa ndzawulelo)	1–4	2	
A: VUTLHOKOVETSERI (Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo)	5	1	
B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA (Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu)	6–13	1	
C: NTLANGU (Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu)	14–21	1	
LEMUKA: Eka SWIYENGE swa B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula swivutiso SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe SWIMBIRHI swa ximbangu.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****TSIMA RA VUTLHOKOVETSERI – MJ Baloyi et al.****SWILERISO:**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.

XIVUTISO XA 1 (XITSALWANA)

Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

RIFU – NW Phakula

- 1 Himpfhuka munhu xi ku hlome, laha misaveni,
- 2 Vakokwa wa kokwa wa kokwa wa vakokwana u va mintile,
- 3 Futhi ntamu waku wu susa ni misisi.
- 4 Khwiri raku i mana wa tiyinkho.
- 5 Rifu, a wu na tingana ku phorha na lava saleke marhambu ntsena?
- 6 Xivindzi xaku xi swekiwile xi chuluriwa hikuva a wu na rhumbyana.
- 7 U khelela u khelerile handle ko hlamba timbilu.
- 8 Mbilu ya nghala a yi khi nchumu eka wena.
- 9 Lavo lungha u mintile,
- 10 Lava mona u kukurile,
- 11 Lava lunya u dyile,
- 12 Hambu valoyi a wu nyenyi no nyenya.
- 13 Leswo u wanjhani ndza hluleka ku ku hlavutela.
- 14 Swisiwana u byarile u byarile dzundze ri tlhumile.
- 15 Varhandzani u va damurhurile hi ndlhi!
- 16 Manyukutelo ra wena hi lero swi khendlela kunene.
- 17 Va te va balekela ekerekeni wo hi le ndzhaku,
- 18 Va ya chayeriwa u ku ndzi kwala!
- 19 Loko ri xile vanhu va timbeyambeyela ku vhika wena kambe kwihi?
- 20 Futhi no yila wa yila wena rifu.

Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke hakona ririmi hi ndlela ya vutshila eka xitlhokovetselo lexi nga laha henhla u ri karhi u kongomisa eka makhaviselo ya ririmi eka mintila ya 3, 5, 7, 10 na 16.

[10]

XIVUTISO XA 2 (XIMBANGU)

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

PHUROFESA DOKODELA HWE NTSANWISI – MJ Baloyi

- 1 I mani Mutsonga loyi a nga wu twangiki ngulumelo wa mitirho yakwe?
- 2 Hi vula ngulumelo wa ndlati ya vukorhokeri,
- 3 Vukorhokeri etimbiteni ta dyondzo, vutsari, vurhangeri, ...
- 4 Hi ri a a swekiwele a chuluriwa etimbiteni letikulu ta vunyuperi bya dyondzo,
- 5 Dyondzo yi kala yi ku: 'Xikovela i hosi!'
- 6 Yunivhesiti ya Afrika-Dzonga yi n'wi an'wisa mafi ya vutivixidzi a khula masi ya Kanana,
- 7 Yunivhesiti ya Washington DC, le Hartford kwale Amerika yi n'wi peta exidziveni,
- 8 Xidziva lexi a xi konya hi tingwenya ta vutivi byo vona ni swa le mpfungwe,
- 9 Empfungwe laha ku bvutameke swinyamazana swa vuxungu bya vutivixidzi ntsena,
- 10 Xi nyokovela n'wana N'wa-Risenga nyupe, ku ya hakuta dyondzo!
- 11 Ina, hi yena mabulandhlela wa swikolo swa Shiluvane na Bokgaga,
- 12 Vunhloko bya xikolo bya ha ri ni xidzidzi,
- 13 Ku nga ri lebya namuntlha byo tumbiwa kunene emakorhweni ya matshelwa,
- 14 Matshelwa yo tilavela swa wona ntsena.
- 15 Tinhloko ta swikolo hi hlaya vo tanihi Hudson William Edison Ntsanwisi.
- 16 Khale vukamberi bya swikolo bya ha julukeriwa,
- 17 Bya ha dinga comana ra swikwembu swa ndzhundzha,
- 18 Xi hlanganisa Timbalantshaveni, Zoutpansberg, Sibasa, ...
- 19 Xi ri karhi xi buluka ximoko xa dyondzo,
- 20 Dyondzo yi kala yi nwelela ni le ka leti nweke ndzondzo.
- 21 Yunivhesiti ya Turfloop yi ba khwela yi tswiyota xinkakaka xa dyondzo,
- 22 Xi ta kapuza vana lava tivikaka ndlala ya madambi ya nkalavutivi.
- 23 Vuphurofesa bya Tindzimi ta Xiafrika i ntangha ya munhu?
- 24 Masungi, Makomba Ndlela, Swivulavulelo, ... vuxungu bya vutivi byi hlantiwa ephepheni ro basa paa!
- 25 Lava mano va tsutsumela ku ya godyiwa ku kuma nsawuto eka timamba ta nhova.
- 26 Yuropa na Amerika va n'wi tiva kahle n'wana N'wa-Risenga,
- 27 Hi rihi ririmi leri a a tilumaluma eka rona?
- 28 Kasi tihosi ta Vatsonga loko ti ya n'wi titivula le Turfloop a ti lo khohlwa?
- 29 U nga ndzi voni nandzu wena Turfloop loko ndzi ku simula,
- 30 Na wena mavito u lo fusa ka!
- 31 Vuholobyenkulu bya Gazankulu,
- 32 1969, xihlawuhlawu xa ha ri bombo ra lavo basa,
- 33 Ntsanwisi a tluta xikepe xa ntima dzwii!
- 34 Rendzo a ri kongoma eKanana.
- 35 Wena xidemokirasi u nga ndzi hlundzukeli loko ndzi phofula ta tolo, ndzo tshwa.

36	Swimonyo sweswo loko Mutirhelamfumo a sindzisiwa ku ya khula murhu wa dyondzo?
37	Swisandzu sweswo loko Mutsonga a paluxeriwa vupolotiki bya vumundzuku?
38	Swisolo sweswo loko u landzula ku sayinela vutshunxeke bya Gazankulu?
39	Swona a byi ri vutshunxeke muni evuhlongeni bya Maafrica ya Afrika-Dzonga?
40	Leswi a wu sundziwa ke, loyi a a ta va a ku pfarile a ta va a tekile xiboho muni?
41	Xinyanyu xa riphume xi hi pfumate swinyingi,
42	'Mitirho ya vulavula' i phuphu ra vutiyimiseri eka vukorhokerixidzi.
43	Hi rihi siku leri dzunekaka,
44	Exikarhi ka 11 Mawuwana 1920 na 23 Nyenyankulu 1993?
45	Mina ndzi ri xidemokirasi a xi ta va xi ku amukerile tanihi mabulandhlela wa dyondzo ya xidemokirasi.
46	U nga ndzi hlunameli wena xidemokirasi hikuva wena a wu ni nandzu,
47	Futhi wena u tile ni swo tala leswo saseka,
48	Hi lo kumeka ha ha xipile hi malanga ya nkalavutivi,
49	Ha ho gugurhuteka ni namuntlha.
50	Tetee, rhula Majeje; tiwisele hikuva ya wena u khatsile ndzima khatsa!
51	Ingi hi nga va ni mano yo arhavela exihlobyeni xaku,
52	Hi va swidyondzeki leswi nga biki matsanya,
53	Swidyondzeki leswi nga tilaveliki swa swona ntsena,
54	Swidyondzeki leswi hisekelaka ku vumba vun'we erixakeni,
55	Swi nga khathaleki ku ri mani u thwasile eyunivhesiti yihi.
56	Swona!

- 2.1 Nyika nkomo wa xithokovetselo lexi. (2)
- 2.2 Tshaha ntila eka xithokovetselo lexi lowu kombisaka leswaku loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena u kale a va nhloko ya xikolo yo sungula eswikolweni swo karhi. (1)
- 2.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Loko mutlhokovetseri eka ntila wa 48 a ku: 'Hi lo kumeka ha ha xipile hi malanga ya nkalavutivi', u vula leswaku vanhu lava a va ...
- A nga si hlamba.
B nga tivi nchumu.
C thyakile mahlo.
D ha ku pfuka. (1)
- 2.4 Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke ririmi hakona na hilaha a humeleriseke hakona nhlamuselo ya ntila wa 16 lowu nge: 'Khale vukamberi bya swikolo bya ha julukeriwa'. (3)
- 2.5 Ntila wa 33 lowu nge: 'Ntsanwisi a tluta xikepe xa ntimba dzwii!' wu humelerisa miehleketo muni ya ndzimana ya 7 leyi sungulaka eka ntila wa 31 kufika eka wa 35? (1)
- 2.6 U vona swi fanerile ku va mutlhokovetseri a ndhundhuzela nhenha leyi a hi byelaka hi yona eka xithokovetselo lexi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[10]

XIVUTISO XA 3 (XIMBANGU)

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

VA GOVHA XITAFU – MT Mahuntsi

- 1 A hi hinkwavo va swi twisisaka, vo govha xitafu.
- 2 Loko swi ta eka timhaka ta tipolotiki.
- 3 Van'wana va yengiwile hi mali,
- 4 Van'wana va yengiwile hi vanghana,
- 5 Van'wana a vo bohiwa hi xiyimo,
- 6 Xiyimo xo landzelela varhandziwa va vona,
- 7 Xiyimo xo handzela mindyangu ya vona,
- 8 Ivi va tikuma va ri varhangeri.
- 9 Hi swi vona hi mitirho ya vona,
- 10 Mitirho ya vona ya vukanganyisi na vukungundzwana.
- 11 Loko va ha ri exitulwini va sengela enon'weni.
- 12 Va sengela enon'weni va tshika thunga ri lo n'hwaa!
- 13 Loko se ti sungula ku hisa va pana sikisi,
- 14 Va pana sikisi va ya tisungulela xiphatananyana,
- 15 Ivi mabofu ma ku hi le ndzhaku hi kwala!
- 16 Ma ehleketa ku ya dyelavu le mahlweni,
- 17 Kasi xihlovo xa le mahlweni xi dlayisa torha.
- 18 Lava ntamu va titumbuluxela mitlawantlawana,
- 19 Va gudula na leti a ta ha lava ku dyela.
- 20 Va gudula na leti a ti va tekela enhlokweni.
- 21 Va rivala leswaku tihove ti ya nwa ndondzo,
- 22 A swi nga olovi ku tlhelela endzhaku,
- 23 Ngopfungopfu loko u suka u dungile xihlovo,
- 24 U dungile xihlovo u rivala siku ra mundzuku.
- 25 Ngopfungopfu loko u suka u lumile rintihlo,
- 26 Rintihlo leri a ri ku dyisa mukapu.
- 27 N'wana loko a kala a dzivula u na swendlo,
- 28 Swendlo swa matshalatshala yo paluxa vuhava bya mutswari.
- 29 Wa rivala leswaku ekaya hi le kaya na yena u ta va mutswari siku rimbe.
- 30 I nyoka ntsena yi nga vuyeliki edzivulweni ra yona.
- 31 Phela vukati va kandza hi mbilu.

3.1 Kombisa hungunkulu leri mutlhokovetseri a byelaka vahlayi rona hi xitlhokovetselo lexi. (2)

3.2 Tshaha ntila eka ndzimana ya 2 lowu kombisaka leswaku vanhu lava ku tlhokovetseriwaka hi vona loko va ha ri eka swiyimo swa vurhangeri va dya voxo. (1)

- 3.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Xivulavulelo lexi tirhisiweke eka ntila wa 13 lowu nge: 'Loko se ti sungula ku hisa va pana sikisi,' ku ya hi xitlhokovetselo xi hlamusela leswaku loko swi tika va .... mavandla ya vona ya tipolitiki.
- A seketela
B tiyisela
C balekela
D tirhela (1)
- 3.4 Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke ririmi hakona na hilaha a humeleriseke hakona nhlamuselo ya ntila wa 17 lowu nge: 'Kasi xihlovo xa le mahlweni xi dlayisa torha.' (3)
- 3.5 Ku ya hi ntila wa 23 lowu nge: 'Ngopfungopfu loko u suka u dungile xihlovo', ku 'dunga xihlovo' swi hlamusela yini? (1)
- 3.6 Hi swihi leswi u nga tsundzuxaka lava ku tlhokovetseriwaka hi vona swona mayelana na matikhomelo/maendlelo ya vona eka swa tipolitiki? (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4 (XIMBANGU)

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

SWI ONHAKILE – ME Mhinga

- 1 Vatswari i vayeni emindyangwini ya vona,
- 2 I ntiyiso i vavhakachi.
- 3 Phela vaendzi a va na rito emutini wolowo,
- 4 Loko o tokolo, u dye naxo!
- 5 Kambe yena ve i mutswari.

- 6 Etikweni ku borile,
- 7 Leswi swi hanyiwaka swo titiva.
- 8 Vana i vamaendla-hi-ku-rhandza
- 9 I mani a nga vaka ni xivindzi,
- 10 Xa ku va komba laha mati ma faneleke ku famba ha kona?
- 11 Swa rivariwa leswaku n'wana a hi wa un'we,
- 12 Hikuva se swilo swi onhakile.

- 13 Eswikolweni vadyondzisi va khomile nyarhi hi timhondzo,
- 14 Dyondzo ya kona vo kapudza bya ricece,
- 15 Hi hala tlhelo ricece ra kona ri karhi ku kampfunya,
- 16 Mukapudzi na yena wa sindzisa hikokwalaho ka rirhandzu,
- 17 Manu ku hava, i mani a twaka ndlala kasi?
- 18 I ntiyiso swilo se swi onhakile.

- 19 Hambi tintiho ta munhu a ti ringani,
- 20 Ku ni hosi hi yoxe na mafahinhlomulo xi kona tshamelankambana kwala xandleni.
- 21 Tintiho leti ti nyikana nhlonipho,
- 22 Rin'wana na rin'wana ri tirha leswi ri nga endleriwa swona,
- 23 Kambe eka hina vanhu, wo tlanga hi nkarhi,
- 24 A ku na lonkulu hambu lonsongo,
- 25 Hakunene swi onhakile.

- 26 Tolo u longile mabutsa ya yena khatsaa!
- 27 U tsutsumile na swa yena.
- 28 Laha mutswari a a komba ndlela leyinene,
- 29 Laha n'wana a a tshama a ri n'wana,
- 30 Kambe sweswi swi onhakile.

- 31 Loko n'wana a hambuka, a a cambutiwa,
- 32 Kambe sweswi, ku n'wi tshuvanyana u tsutsumela eka vanawu.
- 33 Ku pfumala swa le mandleni u ri mutswari u tihehlerile,
- 34 U ta swi hlaya hi xin'wexin'we.
- 35 Veri ku na timfanelo ta vana!
- 36 Ta mutswari tona to kandziyeriwa ke?
- 37 I ntiyiso swi onhakile!

38	A hi tlheleleni emarhumbini.
39	Laha mutswari a a ba swigingi swi twala,
40	Laha vukosi a byi veka nawu wu xiximiwa,
41	Laha n'wana a a tiva xivandla xakwe.
42	Ekaya, etikweni hambu kwihi na kwihi,
43	Loko ho endla leswi, hi ta twa ku nandziha ka mihandzu ya kona,
44	Tiko ra hina ri ta va ni xindzhuti.
45	Hi ta swi vona swi lulama!

- 4.1 Hi xihhi xifaniso xa le miehleketsweni lexi mutlhokovetseri a humelerisaka xona hi xitlhokovetselo lexi? (2)
- 4.2 Hi wihhi ntila eka ndzimana ya 5 lowu seketelaka mhaka ya leswaku mahanyelo lamanene ya xikhale a ma ha ri kona? (1)
- 4.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Hi ntila wa 10 lowu nge: 'Xa ku va komba laha mati ma faneleke ku famba ha kona', mutlhokovetseri u vula leswaku ku hava wo va komba ...
- A mafambelo lamanene.
B rirhandzu lerinene.
C mati lamanene.
D mahanyelo lamanene. (1)
- 4.4 Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke ririmi hakona na hilaha a humeleriseke hakona nhlamuselo ya ntila wa 15 lowu nge: 'Hi hala tlhelo ricece ra kona ri karhi ku kampfunya'. (3)
- 4.5 Xivulavulelo xa 'ku khoma nyarhi hi timhondzo' lexi humelerisiwaka hi ntila wa 13 lowu nge: 'Eswikolweni vadyondzisi va khomile nyarhi hi timhondzo' xi hlamusela yini eka xitlhokovetselo lexi? (1)
- 4.6 U nga vula yini ehenhla ka leswi vuriwaka hi mutlhokovetseri eka xitlhokovetselo lexi? (2)

[10]**NA**

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U XI HLAMULA)**SWIRILO – VA Mudau****XIVUTISO XA 5 (XIMBANGU)**

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

N'WAXIHUNGI – VA Mudau

- 1 N'waxihungi n'wamavona-teka,
- 2 Tolo, namuntlha, mundzuku swa fana ka yena,
- 3 Endzhaku ni le mahlweni a nga ku voni,
- 4 Ku tlanga ririmi mukwana wa xinyayi.
- 5 Va hela vanhwanyano!
- 6 Laha a fambaka kona vo phophana,
- 7 U hunga bya swinyenyani,
- 8 Ku nghena loyi, ku huma loyi.
- 9 Tiko hinkwaro va rila hi yena;
- 10 Ku tlula khume ra miti u hlaserile,
- 11 Entsindza va karhele hi yena,
- 12 Kambe vanhwanyana va fela kona.
- 13 Ku bomba ka, u tlula hi man!
- 14 Tiko leri hinkwaro i vana vakwe;
- 15 Mano ku hava yo tilavela ndyangu,
- 16 Majaha-kulobye ku n'wi hleka be!
- 17 Mitengo hi leyi, se u toloverile;
- 18 Vanhwanyana ku halana hi loku!
- 19 Va fela xitimela va nga tshembisiwa;
- 20 Ku xi vona i ku vuya ka kokwani.

- 5.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 5.2 Tsavula ntila eka xitlhokovetselo lowu vulaka leswaku jaha leri ri rhandzanile na vanhwanyana vo huma eka mindyangu yo hambanahambana. (1)
- 5.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Loko mutlhokovetseri eka ntila wa 11 a ku: 'Entsindza va karhele hi yena,' u hlamusela leswaku jaha leri ri ... ko tala ehubyeni/ehosini. (1)
- A tengisiwile
B rhuketeriwile
C holoveriwile
D bukuteriwile

- 5.4 Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke ririmi hakona na hilaha a humeleriseke hakona nhlamuselo ya ntila wa 6 lowu nge: 'Laha a fambaka kona vo phophana'. (3)
- 5.5 Ntila wa 4 lowu nge: 'Ku tlanga ririmi mukwana wa xinyayi' wu hlamusela yini hi munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena? (1)
- 5.6 U nga n'wi tsundzuxa yini munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena eka xitlhokovetselo lexi? (2)
- [10]**

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- LEMUKA: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa XIMBANGU eka XIYENGE XA B, hlamula xa XITSALWANA eka XIYENGE XA C.

LEMUKA LESWI: Loko u hlamula xivutiso xa NOVHELE u nga hlamuli xa MFUWO WA RIXAKA, loko u hlamula xa MFUWO WA RIXAKA u nga hlamuli xa NOVHELE.

NOVHELE**XIVUTISO XA 6 (XITSALWANA)****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hixitalo loko murhangeri a nga titshembi entirhweni u tumbeta mpfumaleko wa vutitshembi hi ku xanisa vatirhikulobye. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka matirhelo ya Johnson Hlongwane efemeni ya PPE.

[25]**XIVUTISO XA 7 (XIMBANGU)****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA A

'I ndhawu ya hina leyi,' Hlongwane a tibyela. 'A wu holovi na munhu loko u ri laha. A ku na ku dyeriwa nyama. A ku na ku komberiwa byalwa. Swikotela leswi hinkwaswo i swa hina.' Loko ingi munhu wo fana na Chavalala a nga kuma siku a nyandlamela a ta kubyamela laha xivandleni lexi loko ku chayisiwile emitirhweni, kona hi Muggivela na Sonto loko Hlongwane na vuthu ra yena va ri karhi va xuxa kumbe ku ta yingisela ntlangu wa bolo a nga suka buku ya mbilu yi lo ntlwi! Phela hi kona vandla laha ku hleviwaka kona. Hi kona laha timhaka ta le ntirhweni ti buriwaka kona. Humbi hinkwayo ya Hlongwane yi hlangana kwala. ...

Hlongwane ku na wisa xitulu a hluvula baji a ri cukumeta eka lexa le ndzhaku. A ntshuxeta thayi enhan'wini a kunupula na kunupu ya la henhla. A ku gaa! A hefemula kan'we ivi a pfala mahlo. Vurhongo vuyavuyani!

Chavalala, kasi yena mixo wolowo u lo na fika entirhweni o sungula ku tsala swiviko swa matirhele ya yena ya tolo. A rhanga hi ku kamba dayari ya yena leswaku yi n'wi lerisa yini. A kuma leswaku u na vanhu vo hlayanyana lava nga ta n'wi endzela. A va a tsundzuka na leswaku Briggs u vule leswaku ku ta buriwa hi mhaka ya yena na Brooks ya leswaku va lulamisa ta rendzo ra yena ra ku ya eEurope. A va a nghenisa mhaka leyi edayarini. Mhaka ya swiviko yi n'wi tekele mixo hinkwawo ku swi tsala. A va a swi hlaya a nga si swi yisa eka Sasavona ku ya swi tsala hi muchini.

- 7.1 Boxa mbangu lowu Hlongwane a vulavulaka a ri eka wona na mavito MAMBIRHI ntsena ya swimunhuhatwa leswi a a tala ku xuxa na swona eka mbangu lowu. (3)
- 7.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Loko Hlongwane a ku: 'Loko ingi munhu wo fana na Chavalala a nga kuma siku a nyandlamela a ta kubyamela laha xivandleni lexi a nga suka buku ya mbilu yi lo ntlwi!', u vula leswaku a nga suka a ...
- A tsakile.
B hlundzukile.
C naverile.
D tlharihile. (1)
- 7.3 Kombisa vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka Mukhari na Nsatimuni. (1)
- 7.4 Hi kwihi ku hambana loku nga kona ka matirhelo exikarhi ka Hlongwane na Chavalala? (2)
- 7.5 Ku va Hlongwane a ehleketa hi Chavalala loko a ri eka mbangu lowu a nga eka wona swi kombisa yini mayelana na yena? (1)
- 7.6 Hi swihi leswi mutsari a lemukisaka vahlayi swona eka tsalwa leri? (2)
- 7.7 U nga vula yini hi ku va Richworth a seketerile Nyeleti loko a ya eku tengisiweni hi siku ra khoto? (1)
- 7.8 Kun'wana eka tsalwa ku yiviwile cheke leyi Nyeleti a a yi siyile etafuleni ehofisini ya yena leyi a yi lotleriwile. Loko a wu ri un'wana wa vatrhi va PPE a wu ta n'wi tsundzuxa yini mayelana na vuhlayiseki bya tibuku ta ticheke? (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA B

Ku ni xiphigonyana tatana Mukhari,' ku vula Nyeleti. 'Mintirho ya hina yi nonoka ku huma. Hi salele endzhaku hi masiku mambirhi. Tolo kunene ndzi tlherisile tikhasitama ta mune hikuva mintirho ya tona yi nga helelangi.' 'Ndzi ya va na nhlengeletano na *Workshop* hinkwayo,' ku hlamula Mukhari. 'Tana na rhijisitara leswaku hi ta byela vatirhi lava leswaku va hatlisisa mintirho ya vona.' Kwalaho 5 Nyeleti na Mukhari va huma ehofisini ya Nyeleti. Nyeleti a khomile dyirhijisitara. 'Ndza ha khiya hofisi,' Nyeleti a vula hi ku tlhelela endzeni ka hofisi. A pfalapfala tibuku hinkwato. Ivi a teka xikhiya a khiya. Va rhelela e*Workshop*. A hi namuntlha ntseba Mukhari a khomaka tinhlengeletano na vatirhi va yena. A ku heli vhiki ku nga vangi na nhlengeletano. U tiva vatirhi va yena hinkwavo. U tiva swiphigo swa 10 vona hinkwaswo. U tiva swihoxo swa vona hinkwaswo. Hambu va ri vaNgobeni na Nkanyani u va tiva kahle leswaku loko va chayisile ku hava siku ra mahala. U swi tiva swinene na leswaku va byi koka na Hlongwane. Loko va kala va ku 'Boso' swi herile. ... Ku na nghena e*Workshop*, Mukhari na Nyeleti va kuma leswaku michini yi le ku ngembaneni, yi tlurhulela maphepha ku kandziyisa marito. Huwa ya kona yo 15 lava vatoloveri. Tinhulu ta maphepha ni ta tibuku ku kala ni vuphelamarha. Ku ya ehofisini ya Mukhari loko munhu a ta hi hala tihofisini ta va-Nyeleti swi boha ku khokhovela tinhulu. Va te va ha khokhovela, Nyeleti o twa hala tlhelo: 'Yha, Nyeleti,' hi rito ra vuntswaka ra Ngobeni. Nyeleti a swi honisa a landzelela Mukhari.

- 7.9 Hi wihi ntirho lowu Mukhari a tirhaka wona efemeni ya PPE? (2)
- 7.10 Nyeleti u vulavula hi ntirho lowu saleleke endzhaku. Xana xivangelo xo va ntirho lowu wu salele endzhaku hi xihi? (1)
- 7.11 Boxa muxaka wa ntlambo lowu Hlongwane a nga na wona efemeni ya PPE u tlhela u seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 7.12 U dyondzile yini ehenhla ka swiendlo swa Hlongwane efemeni ya PPE? (2)
- 7.13 I mani ximunhuhatwampaluxo eka tsalwa leri? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 7.14 Ku ya hi tsalwa leri, u vona Mukhari a tirhisana kahle na vatirhikulobye ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- [25]**

XIVUTISO XA 8 (XITSALWANA)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Tsalwa ra *Mibya ya Nyekanyeka* ri kombisa mhaka ya leswaku munhu wo hanya hi ku lulama no hetiseka eka hinkwaswo a nga kona laha misaveni. Seketela ntiyiso wa mhaka leyi hi ku tirhisa swin'wana swa swimunhuhatwa leswi kumekaka eka tsalwa leri.

[25]**XIVUTISO XA 9 (XIMBANGU)****MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA C

Nyiko a vutisa a ku, 'Xana hina va muti wa ka Tlhomandloti hi fanele ku tiva hinkwaswo leswi vanhu vo tala va nga swi tiviki ke?'

'Swidyondzeki ni vafundhisi i valetari va matiko emisaveni hinkwayo. A ri kona tiko leri nga hluvukaka ri nga ri na swidyondzeki ni vafundhisi. Hambu u nga ri na vutivi lebyi hetisekeke eka hinkwaswo kambe leswi u nga swi dyondza u fanele u swi tiva hi ku hetiseka loku nga kanakanisiki. Laha u nga hava vutivi byo enta u fanele u dlambadlamba ku komba ndlela.

Loko wo vula leswaku a wu na vutivi hi leswi va swi vutisaka va ehleketa leswaku wa va vanga, kumbe u tsakela leswaku va wela emakhombyeni.'

'Ndza swi twa tatana, marito ya n'wana ya ta tshama ya ri rivoni ra tindlela ta mina laha misaveni.'

Hiloko mufundhisi a hundzulukela eka Madambi.

'Swa wena swa xikolo swi ndzi tsakisa ngopfu. U ndzi vavisa mbilu ntsena hi futa ni vufendze wonge a wu n'wana wa muti wa vukhonger, wa dyondzo, mafundza ni malwandla. Ku dyondza ni vutlhari swi seketeriwa hi mikhuva leyinene, leyi hlantswekeke hi xiviri ni miri.'

'Ndza pfumela tatana,' ku hlamula Madambi.

'A wu pfumeli niswitsanana, ni le tindleveni a swi ngheni. I khale ndzi ri karhi ndzi hokoloka hi ku holova na wena hi vufendze bya wena, kambe ku hava ku tihlukurheta. Ndzi ku byela masiku hinkwawo leswo u byewula malepfu, u tsemeta ni misisi kambe do! Ndzo vulavula ni tamba leri ngo tshama ri lo pyi hi thyaka.'

- 9.1 Ku kala Mufundhisi Tlhomandloti a vulavula na vana va yena hi ndlela leyi a ku lo humelela yini? (3)
- 9.2 Kombisa ku hambana loku nga kona exikarhi ka leswi Nyiko a tshembiseke tata wa yena swona na leswi a swi endleke. (2)
- 9.3 Hlamusela leswi vumunhu bya Mufundhisi Tlhomandloti, tata wa Nyiko na Madambi byi humelerisisiwaka xiswona endyangwini wa yena. (2)

- 9.4 Boxa muxaka wa ntlimbo lowu Mufundhisi Tlhomandloti, tata wa Nyiko na Madambi a a ri na wona etsalweni leri u tlhela u seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 9.5 Loko a wu ri un'wana wa vana va Mufundhisi Tlhomandloti, tata wa Nyiko na Madambi, a wu ta endla yini leswaku u tsakisa tata wa wena? (1)
- 9.6 U vona yi ri mhaka ya kahle ku va Mufundhisi Tlhomandloti, tata wa Nyiko na Madambi a lerisa vana va yena leswaku va fanele ku hanya hi ku hetiseka? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

YISA EMAHLWENI

XITSHURIWA XA D

N'wananga, swi ndzi tsakisa ngopfu ku twa leswaku ku dyondza ka wena ku endlile masingita yo ku pfula miehleketo. U kota ku twa midyoho ya risimu ra vukhongeri, u tlhela u vona ni ndlela leyi ha yona u nga kotaka ku phapha kumbe ku tsemela ra makumu nsinya wa swihesi ni muhlwa lowu dyaka mimoya ya vanhu, leswi borisaka misava swi vuya swi thyakisa mahanyelo ni timbilu ta vanhu. 5

Masiku lawa murisi, hileswaku mufundhisi, a hi yena mubyisi wa mitlhambi, hileswaku vakriste, kambe i murhangi, i muleteri wa mitlhambi ya yena leyi n'wi saleke hi le ndzhaku. U fanele ku tamela rivoni a voninga ndlela, a khoma nhonga yo ba mberha ni swilungwa; hi yena a faneleke ku va xifungho xa ntiyiso, xa vutomi lebyi nga heriki, vumbhoni bya leswaku ndlela leyi va nga ka yona yi kongomile ekaya – ematilweni ya yena ni ya vona. 10

Loko mufundhisi o ringeta ku lerisa vapfumeri va yena ndlela kasi yena u hambana na vona a kongoma kun'wana; a komba hi ritiho laha va faneleke ku ya kona kasi xikandza xa yena xi cingele kun'wana; a vulavula marito laya ngo sungula erimini, ya nga humi embilwini ya xiviri xa yena, u fana ni munhu loyi a lorhaka vusiku ni nhlekanhi kambe a nga endli nchumu loko ri xile. 15

Swo tala hi ta swi pimapima laha kaya loko u ri karhi u tirha ekerekeni leyi u nga ta nyikiwa yona. Swo tala a wu nga swi byeli hi munhu, u ta tivonela swona hi mahlo ya wena.

- 9.7 I mani loyi a a vulavula marito lama nga eka ntshaho lowu nga laha henhla naswona a ku lo humelerile yini? (2)
- 9.8 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Xivulwa lexi nge: 'U kota ku twa midyoho ya risimu ra vukhongeri,' xi vula ku kota ku vona ...
- A swidyoho swa vukhongeri.
B vunwa bya vukhongeri.
C ndzhukano wa vukhongeri.
D swiphiko eka vukhongeri. (1)
- 9.9 Marito ya munhu loyi u n'wi boxeke eka 9.7 ya leswaku 'Swo tala a wu nga swi byeli hi munhu, u ta tivonela swona hi mahlo ya wena', ya vile ntiyiso. Hlamusela leswi munhu loyi a a byeriwa marito lawa a tivoneleke swona hi mahlo ya yena. (2)

- 9.10 Nyika dyondzo leyi u yi kumeke mayelana na rifu ra Mufundhisi Tlhomandloti, tata wa Nyiko na Madambi. (2)
- 9.11 Hi swihi leswi endliweke hi Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti leswi kanetanaka na marito lama vuriweke eka ntshaho lama nge: '... hi yena a faneleke ku va xifungho xa ntiyiso'? (1)
- 9.12 U nga vula yini ehenhla ka mathyelo ya vito ra Nyiko eka tsalwa leri loko u langutile hanyelo ra yena? (2)
- 9.13 Loko a wu vile na nkateko wo tikuma u ri ekusuhi na N'wa-Mdanisi, a wu ta va u n'wi tsundzuxile yini mayelana na ku va a rhambile Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti ekaya ka yena? (2)
- [25]**

XIVUTISO XA 10 (XITSALWANA)**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

'Vukati va kandza hi mbilu.' Kombisa ntiyiso wa xivuriso lexi u kongomisa eka Lindiwe Kubayi, nsati wa Godi.

[25]**XIVUTISO XA 11 (XIMBANGU)****XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA E

Hambileswi Florence maphepha a ya nga pfuki hikuva a baleke xikolo a ha endla *Form III*, Mandla u n'wi ngenhisile entirhweni a va mabalanantsongo kwala ka GDC. Mandla a nga tshamangi ngopfu laha Giyani hikuva endzhaku ka tsevu wa tin'hweti, u rhurhiseriwe eka rhavi ra le Mhala laha a nga fika a va mininjhere.

'Se leswi u rhurhiseriwaka eMhala kwale kule ka kona, ndzi ta sala ndzi swi endlisa ku yini hikuva a ndzi tshembi leswaku va ta pfumela ndzi sala laha ndlwini. Kumbe loko se a hi tekanile hi ri nuna na nsati a swi ta antswa.' Ku ringanyeta yena Florence Ndlovu madyambu man'wana loko va tshame ekamareni ra yindlu ya ka GDC leyi Mandla a a tshama eka yona.

'Kunene sweswo swi nge koteki.' 10

'Se phela hi ta swi endlisa ku yini hikuva mina a ndzi swi koti ku sala ndzexe la Giyani? Swa antswa hi famba swin'we kwale Mhala ka kona.'

'Mara leswi u nga entirhweni, swi to lava u sala hikuva a swi nge koteki leswaku va ku rhurhisela eMhala hikuva ku hava poso ya wena le hofisini ya le Mhala. Sweswo a swi nge koteki.' 15

'Swa ntirho a hi nchumu ndzi to tshika. Swi antswa ndzi tshika ntirho ...'

'E-e, Florence; ntirho wu na nkoka ku tlula ku va hi famba swin'we. Lexi nga kona ndzi ta endla leswaku hambileswi ku nga kule, ndzi to hamba ndzi ta ku pfuxela loko n'hweti yi hela. ...'

'Se timhaka ta ndhawu yo tshama kee?' 20

'Leswi la lokixini hi ga riki ni xaka, swi nga va njhani u kuma xitandi lahaya ka Siyandhani ivi hi akanyana *four-room* u ta pfa u tshame kona? ...'

11.1 Boxa vito ra ndhawu laha Florence loyi a vulavulaka eka ntshaho lowu nga laha henhla a kuleleke eka yona. Tihela u vula na xiyimo xa rihanyu lexi Mandla a nga n'wi siya a ri eka xona loko a rhurhela eMhala? (3)

11.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Exikarhi ka vana va Mafloza, i mani loyi tata wakwe a a ri Wadurha?

- A Vhelaphi
- B Miyelani
- C Sorota
- D Masesi

(1)

- 11.3 Hi kwihi ku cinca loku veke kona ka mahanyelo ya Godi eka nsati wa yena loko se a tirha eka GDC? Boxa mhaka YIN'WE ntsena. (2)
- 11.4 U swi tivisa ku yini leswaku Mafloza a a nga ri na tidyondzo leti faneleke loko a ta thoriwa hi Mandla Bamuza tanihi mabalanantsongo eka GDC? (2)
- 11.5 Kun'wana eka tsalwa Godi u tikomba a hlamala loko a twa leswaku Masesi a hi n'wana wa yena. Xana xivangelo ku nga va ku ri yini? (2)
- 11.6 Xana mutsari u va lemukisa yini vahlayi eka tsalwa leri mayelana na ku hlongoriwa ka Godi entirhweni? (2)
- 11.7 Loko Mafloza a kumile ntirho wa tithendara, a a hamba a nyika Shoes hafu ya mali leyi a a holeriwa yona. Xana mhaka yo fana na leyi ya humelela evuton'wini ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

YISA EMAHLWENI

XITSHURIWA XA F

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Ku sukela siku rolero ra Mangatsila dyambu a ri nga peli Mafloza a nga wu vekangi ehofisini ya Mininjhere. Nkarhi na nkarhi Mafloza a a vonaka a nghena, a huma. Mikarhi leyo tala loko o kala a ya nghena, a swi teka nkarhi ku va a huma. Leswaku Mafloza a a endla yini ku kala a teka nkarhi wo lehisa xisweswiya ehofisini ya mininjhere, mi nga ndzi vutisi hikuva na mina a ndzi nga ri kona. Kona hambi a ndzo 5
va kona a ndzi ta xi kuma kwihi xivindzi xo mi byela leswi a swi humelela lomuya ndzeni ka hofisi?

A swi tekangi tin'hwetiti ti nga ri tingani Godi a nga tlakusangi Mafloza ku va matsalana wakwe. Ku va matsalana a swi vula leswaku Mafloza a a fanele ku rhurhela ehofisinkulu ya Godi ku ya tirhela kona. Kunene Mafloza u rhurhile a ya ku 10
mbaa, ehofisinkulu.

Vo tala vamabalana lavan'wana mhaka leyi a yi va khomangi kahle. Munhu o tshuka a tlakusiwiwe poso ya kona no navetisiwa yi nga navetisiwangi? Ivi va kombisa ku vilela ka vona hi ku ya swi fikisa etindleveni ta mulawurinkulu, yena Nkul. Swart. 15
Kambe swivilelo swa vona a swi tswalangi nhlanga yo huma ngati. Loko swi langutisisiwiwe, ku kumeke leswaku Godi a a ri na wona matimba, ku ya hi ntirho ni ku ya hi vumbiwa ra khampani, ku hlawula loyi a lavaka ku va matsalana wakwe. Mhaka yi va yi herise xisweswo.

Swivulavula swi va swivulavula. Lomu tiphasejini ta tihofisi a ko huu, hi sesi Mafloza a nga xava xitulu hi ku tirhisa matimba ya Eva. 20

- 11.8 Hi wihi ntirho lowu Mafloza a nga kombela ku wu endlela Godi loko a ya ehofisini ya yena ro sungula? Tihela u vula leswaku ntirho lowu a wu endliwa hi vamani loko Mafloza a nga si nghenelela. (2)

- 11.9 Godi u siyile nsati wa yena wa xitekwa a ya tshama na Mafloza eka Siyandhani. Xana vito ra nsati loyi a a ri mani? (1)
- 11.10 Kombisa hilaha mihloti ya vatirhi va GDC yi nga welangiki ehansi hakona hikokwalaho ka ku tlakusiwa ka Mafloza a ya va matsalana wa hofisi ya Godi. (1)
- 11.11 'Kuwa lero tshwuka a ri kali swivungu endzeni.' Seketela ntiyiso wa xivuriso lexi u kongomisa eka ku cinca loku veke kona ka hanyelo ra Mafloza eka Godi. (2)
- 11.12 Hikokwalaho ka yini Mafloza a kumeka a nga ha vileli hi ku rhurhisiwa ka Mandla Bamuza a ya tirhela eMhala? (2)
- 11.13 Loko a ku ri wena makwavo wa Mafloza, a wu ta n'wi tsundzuxa yini mayelana na hanyelo ra yena ehenhla ka Godi? (2)
- 11.14 U nga vula yini hi endlelo ra nsati wa Godi ro n'wi rivalela loko a ta va a hlongoriwile hi Mafloza? (1)
- [25]**

KUMBE

MFUWO WA RIXAKA**RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni****XIVUTISO XA 12: NTSHEKETO (XITSALWANA)**

Matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya dyondzisa kumbe ku nyika vutivi byo karhi. Hi ku pfuniwa hi ntsheketo wa 'Malebvú ya N'wanghala' na xiphato xa ndhavuko xa 'Eric Nxumalo' kombisa ntiyiso wa mhaka leyi.

[25]**XIVUTISO XA 13: NTSHEKETO (XIMBANGU)****'VHIMBAMUKWAMA'**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka, lowu humaka eka *ntsheketo* wa 'Vhimbamukwama' kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA G

Garingani wa garingani!

Garingani!

Garingani wa garingani!

Garingani!

Ko na swi pfuketana, ko va na vanhwanyana van'wana. Vo byelana ku ya enhoveni ku ya kha tintsengele. Hiloko va suka va famba hi ntsako lowukulu. Loko va ri karhi va famba vo lemuka leswaku xinhwanyetana lexi a xi tiveka hi vito ra Makhegu xa va landzelela. Hiloko va xi holovela va ku:

'Hi ka wena Makhegu, xana u vona mani wa ntangha ya wena kwala?

Hatlisa u tlhelela ekaya u nga si hi hlambisa timbilu.'

Xinhwanyetana xi nga yingisi, xo ala xi va landzelela xi ku: 'Na mina ndzi lava ku ya tikhela tintsengele ku fana na n'wina.' Loko xi vona va xi sindzisa, xo tisalerisa endzhaku xi va rivarisanyana.

Loko va ha rivatiwa hi mabulu vo kuma xinhwanyetana xi ri na vona. Va vone swi antswa ku xi tshika xi va landzelela hambileswi a swi va nyangatsa ku famba na xona.

Loko va ri karhi va tshinelela ekhwatini, va hlevelana leswaku va ta xisetela xinhwanyetana leswaku xi nga kumi tintsengele to fana na ta vona. Nhwanyana lonkulu eka vona a ku ka vona hinkwavo: 'Ntwanano wa laha nhoveni hi lowu.

Namuntlha hi kha tintsengele ta magaga ntsena, a ku na loyi a nga ta kha to vupfa.'

... Makhegu xa vanhu xo nghena enhoveni xi ya kha tin'wana tintsengele to vupfa. Loko xi ta xi vuyile, xo kuma leswaku a ku na munhu laha va nga te xi ta va kuma kona. ...

13.1 Hi nkarhi wo tsheketa loko vatsheketeriwa/vayingiseri va ku 'garingani!' va va va kombisa yini?

(2)

13.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Nsele lowu Vhimbamukwama a wu endleke ehenhla ka Makhegu i ku va a n'wi hoxile ...

- A ekhwatini.
- B enambyeni.
- C enkwameni.
- D esakeni.

(1)

- 13.3 Kun'wana eka ntsheketo lowu ku na marito 'Ko na swi pfuketana'. Xana ma humelerisa yini eka ntsheketo lowu? (2)
- 13.4 Kombisa ku yelana loku nga kona exikarhi ka vumunhu bya vanhwanyana na bya Vhimbamukwama eka ntsheketo lowu. (2)
- 13.5 Hi swihi leswi mutsheketi a lemukisaka vahlayi swona hi leswi humeleleke Vhimbamukwama eka ntsheketo lowu? (2)
- 13.6 Boxa xivangelo xo va vanhwanyana va lerisile Makhegu ku kha tintsengele ta magaga kambe vona hinkwavo va twanana ku kha leto vupfa? (2)
- 13.7 Hlamusela leswi nga tshikaka swi humelerile loko ntsheketo wo kumeka wu nga ri na swinsin'wana. (2)
- 13.8 U nga vula yini hi leswi endliweke hi mana wa Makhegu ku ponisa vutomi bya n'wana wa yena? (2)

YISA EMAHLWENI

XIPHATO XA XIVONGO (XIMBANGU)

Hlaya xiphato xa xivongo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA H

MTHOMBENI

- 1 Hina hi va ka Mthombeni,
- 2 *Mthombo we gazi.*
- 3 Hi va ka Chakachaka N'wamagwenge,
- 4 Hi va ka Mtun'wa hina,
- 5 Hi va ka Magagule hina,
- 6 Hi va ka Tshungu hina,
- 7 Hi Vahlavi hina, Muhlavendhina!
- 8 Hi va ka n'hwadyana,
- 9 Hi dlaya n'hwari nimixo yi bolela exikhwameni
- 10 Hi ku pfumala ndzilo wo oxa endzhombeni.
- 11 Hi yi dya yi ri mbisana na swivungu swa yona.
- 12 Hi va ka Nchavani hina,
- 13 Nchavani wo chava na matoya hi tiyela tinhenha.
- 14 Hi va ka xihlahla xo ka xi nga tshami hi nyenyana,
- 15 Hi hina vathumbhi va tinthavela,
- 16 Hi Vangoni hina.
- 17 Hi tlhava lava tlhavekaka,
- 18 Va ku pfula marhole ku sala tintswele etshangeni,
- 19 Hi letiya ti lo thida, ti ya hi mavala ya tona.
- 20 Hi va ka dumakude hina,
- 21 Dumakude o wela elwandle,
- 22 O wela elwandle li nga wela,
- 23 Loko hi khupukile lwandle,
- 24 Va yimbelela nghoma va ku:

- 25 'Va ka Mthombeni vahle va fele manzini.'
 26 Hina hi pona laha ku nga biha kona,
 27 Va sala va khomile tinsiva nyenyana yi purukile.
 28 Mtun'wa!
 29 Mthombeni.

- 13.9 Hlamusela hungunkulu leri muphati a byelaka vahlayi rona eka xiphato lexi. (2)
- 13.10 Hi wihi ntila lowu hlamuselaka leswaku va ka Mthombeni i valwi va tinyimpi? (1)
- 13.11 Hlamusela hi vuenti leswi moya wa muphati wu nga xiswona eka xiphato lexi. (2)
- 13.12 Ku vuyeleriwa ka risivinene 'hina' eka mintila yin'wana ya xiphato swi na nkoka muni eka vahlayi va xiphato lexi? (2)
- 13.13 U vona onge ku nga va ku ri yini lexi endlaka vanhu van'wana va nga yi tekeli enhlokweni mhaka yo phata swivongo swa vona? (2)
- 13.14 U nga va tsundzuxa yini vatatana lava va nga na vana ehandle mayelana na ku phatiwa ka swivongo swa vona hi vana lava? (1)
- [25]**

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400-450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- LEMUKA: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa XIMBANGU eka XIYENGE XA B, hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 14 (XITSALWANA)**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Ku va Matanato a tshamile eJoni a nga vuyi ekaya swi vangile leswaku ku va na ku pfumaleka ka kurhula endyangwini wa yena. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka leswi humelelaka endzeni ka tsalwa leri.

[25]**XIVUTISO XA 15 (XIMBANGU)****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA I

XILUMUNI:	Mi hi susa ni misisi kokwana Mugwena.	
MAVHAHAZA:	I ntiyiso. Mulungu wa mina u lo sala a ndzi tisela swiambalo a ta ndzi cukumetela swona kwala a ndzi ri kona. Hi loko ndzi sala ndzi ambala hi ku hatlisa, ndzi tlhela ndzi ya tshama endzhaku ka yindlu ndzi ku ntsee! Murhi a wa ha tirhangi. Hambiswiritano, ndzi tlhela ndzi wu hoxa enon'wini hikuva a ndzi swi tivile leswaku kumbe xilo lexiya ndzi nga faya va ta xi kuma. Kutani o ta fika Mulungu wa mina, a khomile wachi a fika a vutisa leswaku yi fayile hi mani? Mina ndzi hlamula ndzi ku yi fanele yi n'wi byela yona hikuva ya swi tiva, mina a ndzi tivi nchumu.	5 10
XILUMUNI:	Hi leswaku impela a mi swi amukerile leswaku wachi ya vulavula xana?	
MAVHAHAZA:	Kahle kahle. A ndzi swi tekisile sweswi va nga ndzi byerisa xiswona leswaku ya swi kota ku pota leswi nga sala swi humelela.	
MATANATO:	Se mi helele kwihi ni Mulungu wa n'wina xana?	15
MAVHAHAZA:	A hi ta helele kwihi handle ka yo mimpama ndzi tlhela ndzi rhwariwa ndzi ttheriseriwa ekomponi, kambe mirhi ya Masayiti a yi ndzi pfunangi nchumu.	
MATANATO:	Ma ha ttherile mi twana na mulungu wa n'wina xana?	
MAVHAHAZA:	Thumachi. Hi hundzukile vanghana lavakulu hikuva swihoxo swi ndzi dyondzisile leswo tala.	20
XILUMUNI:	Yanani emahlweni. ...	
MAVHAHAZA:	Kwalaho u ndzi rivalerile kambe mina ndzi nga ha pfumeli ku ya na yena ekaya hi ku chava nsati wakwe. U ndzi khongoterile ndzi kala ndzi pfumela, ndzi ya tisola eka Misisi, se ndzi titirhela kahle na vona ku nga ha ri na swiphiqu.	25

- 15.1 Boxa mbangu lowu Mavhavaza a a ri eka wona na leswi humeleleke ku kala a kumeka a nga ambalangi nchumu. (2)
- 15.2 Mirhi leyi Mavhavaza a a nyikiwile yona hi n'anga ya yena Masayiti a yi ri yo endla yini? (2)
- 15.3 Handle ka ku va swi ri vanghana, hi byihi byin'wana vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka swimunhuhatwa leswi vulavulaka eka n'wangulano lowu nga laha henhla? (1)
- 15.4 Kun'wana eka n'wangulano lowu Mavhavaza u ri 'Misisi' loko a vula nsati wa Mulungu. Xana xivangelo ku nga va ku ri yini? (2)
- 15.5 Hikokwalaho ka yini Matanato kun'wana etsalweni a byerile Malitshehlane leswaku a ya tshama na Mavhavaza a tlhela a n'wi tsundzuxa leswaku a nga rivali ku n'wi byela leswaku nuna wa yena u dlayiwile hi vatsotsi. (1)
- 15.6 Kombisa leswi mutsari a lavaka ku lemukisa vanhu swona hi leswi humeleleke Xihangalasi loko a yile ekaya ka Mavhavaza. (2)
- 15.7 U nga vula yini ehenhla ka endlelo ra Mavhavaza ro sindzisa ku kuma ntiyiso wa leswaku Rhoda i n'wana wa mani kutani emakumu swi endla leswaku rirhandzu ra Rhoda na Matanato ri hela? (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA J

XIKHOGOLO:	Leswi Rhoda wa kona onge a hi nhwana loyi hi tshamaka hi ri karhi hi twa hi ta yena? A hi mbuyavukati yoluya?	
MAVHAHAZA:	A swi vutisiwi, o va yena mbuyavukati. Kambe vaMatanato se va kumile nhwana. Timali va karhi va kevetla, va n'wi pfuneta ku ti dya hikuva ti n'wi talerile.	5
XIKHOGOLO:	Ku kevetla va nga vuli swona.	
MAVHAHAZA:	Ndzi vula hikuva hi tshama hi ri karhi hi byeriwa hi swidyoho swa nsati loyi a nga le kaya, swidyoho swo famba a tsitsingela mabyalwa. Kasi swo tifanela na ye Rhoda wa kona.	
XIKHOGOLO:	Kumbe loyi wa le kaya u pfanga no sala endzhaku.	10
MAVHAHAZA:	Mina a ndzi tshembi leswaku wena munghana wa mina wa masiku hinkwawo wa ha ku vonisisa kahle laha u nga kongoma kona. Milenge ya wena ya jila. Ya jila ku kandziya. Hi ku vona ka mina, se u famba eribiribirini leri loko wo rheta eka rona a hi nga ha tlheli hi ku vona hi mahlo ya nyama. Hi to sala hi hlambanyisa leswaku enkarhini wun'wana a ku ri na nkulukumba Matanato.	15
XILUMUNI:	Mina ndzi na ku tshemba leswaku kokwana Matanato va ta tlhelela endzhaku va ya vona laha va nga sungula ku lahleka kona, va tilavela ndlela leyinene.	
MAVHAHAZA:	Xana sweswi u nga kwala hositele a swi ku vuyeli emiehleketweni ya wena leswaku miri wa wena a wa ha ri xihundla xa wena? Swidakwa leswi a hi nwa na swona tolo swi ku hetile. Loko wa ha lava ku vona swin'wana swo tlula swona, tiva leswaku khombo ni tingana swi ku rindzerile eka masiku lama taka.	20

- 15.8 Hikokwalaho ka yini Rhoda loyi ku vulavuriwaka hi yena eka n'wangulano lowu nga laha henhla a nga swi koti ku vulavula Xitsonga lexi hlantswekeke ku ri hi ku xivongo xa yena xa xiviri i Chauke. (2)
- 15.9 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Loyi a nga famba na Matanato loko ku heleketiwa N'wa-Xirhami eka muporofita Ramudzuri i ...
- A Xitlhangoma.
B Xifiringoma.
C Xihangalasi.
D Xilumuni. (1)
- 15.10 Boxa xivangelo xo va mana wa Rhoda a hlundzukile loko Mavhavaza a n'wi vitana 'mhani' loko a endzerile ekaya ka yena na Matanato. (2)
- 15.11 Boxa muxaka wa ntlimbo lowu Topisa a hlanganeke na wona loko a ha ku sungula ku tshama emutini wa yena na Mavhavaza. Tlhela u seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 15.12 Hikokwalaho ka yini Matanato a nga kanakanangi ku lulamisa timhaka ta muti wa yena endzhaku ka loko a kumile ntiyiso wa leswaku Rhoda i n'wana wa hosi/buti wa yena? (2)
- 15.13 U nga vula yini hi ku va N'wa-Xirhami a yile eka muporofita Ramudzhuli nuna wa yena Matanato a nga swi tivi? (1)
- 15.14 Loko a wu ri xaka ra Matanato, a wu ta va u n'wi tsundzuxile yini hi nkarhi lowu a a khorwile eJoni a tlhela a nga hlayisi vana va yena? (2)
- [25]**

XIVUTISO XA 16 (XITSALWANA)**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

'Xihlovo xa le mahlweni xi dlayisa torha.' Kombisa ntiyiso wa xivutiso lexi hi ku kongomisa eka leswi humeleleke Xikweni na Boneka eka tsalwa leri.

[25]**XIVUTISO XA 17 (XIMBANGU)****VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya n'wanguano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA K

BONEKA:	(A ri karhi a monya.) Se swi lo yini ku na wena Khegu u ngo a wu lavi swakudya naa? Masiku lawa wa ticakunya onge wo va munhunyana wo nyawula. (A tlhelela endlwini a ri karhi a vulavula a ri yexe.) N'wana loyi va nge i Khegu u yi lava ngopfu nyama. Namuntlha ndzi lava ku n'wi khawurisa. U ta ndzi dyondza leswaku ndzi mani wa ka mani. A nga ndzi tivi kahle mina. (A suka a ya ekamareni a fika a kuma Bodzani a ri karhi a kukula.) Wena Bodzani u nga kumeka u humile lomu ekamareni ndzi lava ku endla swin'wana.	5
BODZANI:	Loko mi heta mi ndzi hlamusela ndzi ta hetisa ku kukula. (A huma a ya ehandle.)	10
BONEKA:	(A ri yexe ekamareni, a vulavula.) Se ndzi ehleketile ndzi hetile. Ku na murhi wun'wana wa xiganama ndzi nga tshama ndzi wu xava eka Nenge-wa-nsuna ndzi endlela ku dyisa Khetani na Khegu kambe ndzi vile ndzi hluleka. Namuntlha se ndzi lava ku wu tirhisa, kahle ndzi wu teka. (A humesa phepha ra buraweni.) Kambe ndza ha sungula hi ku phama xixevo. (A phama khondo, ndzhumbi na xitshamatandza.) Ndza ha hakasela murhi lowu na muthotho. Yaa! Se ndzi hetile. ...	15
BONEKA:	(A tlhelela endlwini a ri karhi a gungula.) Ndzi tlangise nyama ya mina. Murhi lowuya wu tikomba wu nga tirhi. Phela n'anga liya yi ndzi byele leswaku munhu u fa a ha dya. Se loyi a ngo tlhela a jika-jika ke? A ndza ha yi ka yena.	20

17.1 A ku lo humelela yini ku kala Boneka a vutisa Khegu leswaku hikokwalaho ka yini a nga lavi swakudya?

(2)

17.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Loko Khegu a ta va a phameriwile nyama leyi boxiweke eka n'wanguano lowu nga laha henhla u tekile a ...

- A dya.
- B halata.
- C veka.
- D tumbeta.

(1)

- 17.3 Loko ku va na n'wangulano lowu Khetani a a nga ri kona ekaya. Xana a a yile kwihi naswona a ya endla yini? (2)
- 17.4 Hikokwalaho ka yini Boneka a kunguhatile ku chelela Khengu murhi eswakudyeni? (2)
- 17.5 Xana u dyondzile yini eka leswi humeleleke Xikweni eka tsalwa leri? (2)
- 17.6 Kun'wana eka tsalwa Xikweni u pfumerile ku hlongola vasati va yena loko a ta va a hlohloteriwile hi Boneka. Xana xivangelo ku nga va ku ri yini? (2)
- 17.7 Xana u vona mhaka yo va Boneka a tshamela ku ya etin'angeni yi ri kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA L

BONEKA:	Onge ndzi vona movha wu taka. I lori ya kahle njhani, yi nga hi rhwalela.	
BODZANI:	Va ta swi rhwala va swi yisa kwihi ka mhani?	
BONEKA:	Hi ta kombela leswaku va hi yisa hala matlhelo ya Phalaborwa. Ndzi tshama ndzi twa un'wana a vula leswaku mintirho yi tele ngopfu emajaratini ya valungu, hambileswi ndzi nga wa badi. Loko ndzi lava ntirho a ndzi wu kumi, loko ndzi ringeta ku hlamba ndzi basa ndzi ku va ta ka va ndzi vulavurisa lava matlhari a va ndzi voni na leswaku ndzi yini. Kahle ndzi yimisa movha lowu. (A wu yimisa.) Hi kombela lifiti ya hina na tinhundzu ka bava.	5 10
MUCHAYERI:	Mi ya kwihi mhani na vana xana?	
BONEKA:	Hi ya ePhalaborwa.	
MUCHAYERI:	Sweswo ndzi nga swi kota ntsena loko mo ndzi nyika R1000, 00.	
BONEKA:	Mali a ndzi na yona mi to teka masofa na thelevhixini.	
MUCHAYERI:	(A va layichela nhundzu.) Khandziyani hi famba. (Va khandziya hinkwavo. Movha wu tsutsuma hi rivilo lerikulu.) Ka mhani kambe mi te mi ya etlhelo rihi ke?	15
BONEKA:	Mina ndzi te hi ya ePhalaborwa.	
MUCHAYERI:	Mi ya ePhalaborwa kwihi?	
BONEKA:	Hi ta ya elokixini.	20
MUCHAYERI:	Mi vula eNamakgale naa?	
BONEKA:	Hambi ku ri kona ku lulamile.	
MUCHAYERI:	Se hi fikile, hi kona kwala, mi nga chika. Se nhundzu leyi mi ta yi endlisa ku yini xana?	
BONEKA:	Nhundzu ndza yi xavisa bava.	25
MUCHAYERI:	Mi yi xavisa mali muni ke?	

- 17.8 Xana i mani muchayeri loyi ku vulavuriwaka hi yena eka n'wangulano lowu naswona ku kala Boneka na vana va yena va tikuma va ri eka xiyimo lexi a ku lo humelela yini? (3)

- 17.9 Xiyimo lexi endleke leswaku Boneka na vana va yena va kala va humeleriwa hi leswi nga eka n'wangulano lowu nga laha henhla xi yelana njhani na lexi N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele va nga tshama va hlangana na xona evuton'wini? (2)
- 17.10 Mutsari u lemukisa vahlayi yini hi leswi humeleleke Boneka eka tsalwa leri? (2)
- 17.11 I mani ximunhuhatwankulu eka tsala leri? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 17.12 U vona ku ri mhaka ya kahle ku va Boneka a hakerile muchayeri hi masofa na thelevhixini hi ku va a ri hava mali yo hakela ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 17.13 Loko a ku ri wena Boneka, hi rihi goza leri a wu ta va u ri tekile loko Xikweni a ku gangisa? (1)
- [25]**

XIVUTISO XA 18 (XITSALWANA)**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: '... TI LE TILWENI!'**

Xintlangwana xa '... Ti le tilweni' xi humelerisa xivuriso lexi nge: 'Nhompfu a xi nuheti'. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka leswi humeleleke Magaza Cawuke exintlangwanini lexi.

[25]**XIVUTISO XA 19 (XIMBANGU)****XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: '... XI TSHEMBA NKOLO'**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA M

SOLLY:	(A ri karhi a hleka)	
	Haa, ti lo ya eminkuweni namuntlha! U lo tsakela yini kasi?	
SARAH:	(A ri karhi a korhama a n'wi khisa)	
	Aa, ndzi nga tsaki loko swilo swi ndzi fambela kahle ni murhandziwa wa mina loyi ndzi n'wi rhandzaka hi mbilu ni moya?	5
SOLLY:	(A ri karhi a n'wi phakata xisuti)	
	Wa hamba, Sarah. Xi kona xi nga ku tsakisa namuntlha. U ngo tsakisa sweswi? Phela ku sukela mina na wena hi rhandzana a ndzi se ku vona u ri tani.	
SARAH:	(A ri karhi a tshama esofeni)	10
	Ene a wu hambi, Solly, ku ni mhaka yo tsakisa leyi ndzi faneleke ku ku byela yona.	
SOLLY:	(A ri karhi a n'wi tshinelela)	
	I mhaka muni, <i>my darling</i> ? Tana nayo hi twa.	
SARAH:	(Hi ku kanakana)	15
	Uuuu, uuu ...	
SOLLY:	(Hi ku hlamala)	
	Huu, kasi u kanakana yini, Sarah? Ndzi byeli kunene leswaku loko ku ri <i>problem</i> hi ta yi <i>solve</i> hi ri <i>two</i> .	
SARAH:	<i>Are you sure</i> , Solly?	20
SOLLY:	<i>Sure</i> , tana nato hi twa.	
SARAH:	(Hi ku kanakana)	
	Swi tenyekile phela!	
SOLLY:	(Hi ku bohana)	
	Yhii, se u vula ku tenyeka ka yini?	25
SARAH:	(Hi ku bohana)	
	Leswi u ngo bohana exikandzeni swi lo yini ndzi nga se ku boxela ni mhaka ya kona?	
SOLLY:	(A ri karhi a hlekelela)	
	Ndzi nga chavi loko u ndzi chavisa? Phela mina a ndzi telangi ti- <i>problem</i> la ... Ndzi tele ku ta tiphina hi vutomi handle ko ...	30
SARAH:	(Hi ku hlamala)	
	Ma yi vona nyoka! Kasi u toya Solly? U ri a wu lavi ti- <i>problem</i> kanjhani hikuva ve ri muhloti wa tinyarhi ti vuya hi yena? Se wena u ta swi endlisa ku yini?	35

- 19.1 Xana swimunhuhatwa leswi nga eka n'wangulano lowu nga laha henhla swi vulavula swi ri kwihi? (1)
- 19.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Ku ya hi n'wangulano lowu loko Sarah a byela Solly a ku: 'Swi tenyekile phela!', u vula leswaku u ...
- A tshovekile emoyeni.
B tshovekile emirini.
C bihile enyameni.
D bihile emirini. (1)
- 19.3 Xana xikolo lexi nuna wa Sarah a a tirha eka xona a xi kumeka kwihi? Boxa na ntirho lowu a a tirha wona. (2)
- 19.4 Loko xintlangwana lexi xi ya emahlweni Sarah u hetelerile a boxa mhaka leyi a a lava ku yi byela Solly. Hi kwihi ku hambana loku veke kona exikarhi ka vulavulelo ra Solly loko Sarah a nga si n'wi boxela mhaka ya kona na loko se a yi boxile? (2)
- 19.5 Hikokwalaho ka yini Solly a sola Sarah eka xiphiqo lexi va nga na xona? (1)
- 19.6 U dyondzile yini eka xintlangwana lexi? (2)
- 19.7 Boxa ntlimbo lowu Sarah a a ri na wona eka xintlangwana lexi u tlhela u seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 19.8 Hi swihi leswi a wu ta va u tsundzuxile Sarah swona ehenhla ka xiphiqo lexi a a ri na xona? (1)

YISA EMAHLWENI

NTLANGU: 'I MHANGU KU TILAVELA'

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA N

BAYIZANI/PIETER:	<i>(A yimile enyangweni hi ku titsongahata)</i> Valerie nkatanga, ndzi tile emahlweni ka wena ku ta kombela ku rivaleriwa! Ndzi tweli vusiwana mhana swihlangi swa mina! <i>(Valerie a ya emahlweni a languta TV. Bayizani a tshunela a fika a khidzama kwala mahlweni ka yena)</i>	5
VALERIE:	Valerie, nkatanga, eka hinkwaswo leswo biha leswi ndzi ku endleke swona, ndzi kombela ku rivaleriwa! Ndza swi twisisa ndzi ku dyohela ngopfu vuton'wini bya wena, kambe ndzo kombela hi ku titsongahata lokukulu leswaku u ndzi rivalela nkatanga! Ndzi tweli vusiwana nkatanga!	10
BAYIZANI/PIETER:	<i>(A hundzuluka a n'wi languta)</i> U ta ndzi khomela Bayizani, a ndzi swi lavi ku hoxela munhu un'wana evuton'wini bya mina.	
VALERIE:	Please, Valerie, ndzi tweli vusiwana! Ndza swi vona ndzi ku hoxele ngopfu kambe ...	15
BAYIZANI/PIETER:	Bayizani, a ndzi nge swi koti hikuva loko ndzi rivalela wena, ndzi ta va ndzi hoxela un'wana munhu. A ndzi swi lavi ku hoxela munhu un'wana evuton'wini bya mina hambi ku ri ...	
VALERIE:	<i>(A rila hi xihluku)</i> Yoo, please, Valerie, ndzi rivaleli hikuva la ndzi nga kona ndza tshwa swange hi le tiheleni. Ndzi riva ...	20
BAYIZANI/PIETER:	<i>(A rila)</i> No, Mr Magwaza, a swi nge endleki sweswo! U ndzi tiva kahle na wena Mr Magwaza leswaku mina evuton'wini bya mina, a ndzi swi lavi ku hoxela hambi ri ri risokoti. <i>I'm sorry,</i> Mr Magwaza, a swi nge endleki!	25
VALERIE:	<i>(A rila a ri karhi a tiwisela emilengeni ya Valerie)</i> Please, please, Valerie! Please, ndza ku kombela. Xana a wu ndzi tweli vusiwana?	30
BAYIZANI/PIETER:	<i>(A rila a ri karhi a sula mihloti)</i> A swi koteki, Bayizani! Ina, u papa wa vana va mina, kambe a wa ha ri nuna wa mina! Mati ya halakile, ya halakile!	

- 19.9 I yini lexi kombisaka leswaku Valerie a a vulavula a ri endzeni ka yindlu? (2)
- 19.10 Xana nhlokomhaka ya xintlangwana lexi yi yelana njhani na hungu ra xona? (2)
- 19.11 Hi swihi leswi mutsari a lemukisaka vahlayi swona hi xintlangwana lexi? (2)
- 19.12 I mani ximunhuhatwankulu eka tsala leri? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 19.13 Hi ku vona ka wena hi xihl xivangelo xo va Valerie a rila ku ri hi ku a hi yena loyi a nga le ku kombeleni ka rivalelo? (2)
- 19.14 Loko a ku ri wena Valerie a wu ta va u n'wi rivalerile Bayizani ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

XIVUTISO XA 20 (XITSALWANA)**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Ntlangu wa *Vadyondzi va namuntlha* wu kombisa leswaku n'wana hambi a ri na hanyelo ro biha a va lahli hikuva i nyiko yo huma eka Xikwembu. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka Fumani na vatswari va yena, Gezani na Talenta Munene.

[25]**XIVUTISO XA 21 (XIMBANGU)****VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA O

JIMMY:	(<i>A langutile Fumani</i>) He Mbangini!	
FUMANI:	(<i>O whi!</i>)	
JIMMY:	Ndzi vula wena he Fumani!	
FUMANI:	Ndzi Mbangini mina?	
JIMMY:	Ina, hi wena Mbangini a ni ri u dzaha mbangi. Na sweswi u le ku	5
	dzaheni ka mbangi.	
FUMANI:	Swi lo yini he Jimmy? Xana i vuntswaka bya yini he m'fo? Xana valoyi	
	va lo ku rhumela eka mina u nga ali?	
JIMMY:	U delela ngopfu wena he Mbangini! Xana i ntswini u swi endlaka	
	etilasiini?	10
FUMANI:	Yini swilo swa kona?	
JIMMY:	Wa swi tiva.	
FUMANI:	Loko ndzi kala ndzi vutisa swi komba ku va ndzi nga tivi nchumu.	
JIMMY:	Wa swi tiva ka mundzina!	
FUMANI:	Ndzi tiva yini?	15
JIMMY:	Xana a wu swi tiva leswaku wena u sala munhu wa mina hi le ndzhaku	
	etilasiini?	
FUMANI:	Xana u vula mani munhu wa wena hikuva mina ndzi tiva u ri hava	
	n'wana?	
JIMMY:	Ndzi vula Xiluva. I ntombhi ya mina ha rhandzana. Xana hikwalaho ka	20
	yini u n'wi sala endzhaku wena mafoleni ndzi wena?	
FUMANI:	Xana u tshama u ndzi vona ndzi ri na Xiluva u ngo ndzi sukela he	
	Jimmy?	
JIMMY:	A ndzi ku vonanga kambe van'wana va ku vona.	
FUMANI:	I vamani vanhu va kona?	25
JIMMY:	Kuri i vamani a swi lavi wena.	
FUMANI:	Mina a ndzi salasali ntombhi ya wena hi le ndzhaku he Jimmy. Kumbe	
	u tshama u ndzi vona ndzi karhi ndzi vulavula na Xiluva he Ntsako?	
NTSAKO:	E-e.	
JIMMY:	Wena wa xinon'wana xo tontswa onge i xa xinyenyana u nga vulavuli	30
	nchumu a swi ku khumbhi.	
NTSAKO:	Wena u lo saseka ...	
JIMMY:	(<i>A n'wi kavanyeta</i>) Hatlisa u miyela ndzi nga se ku davula hi mpama	
	sweswi!	
NTSAKO:	(<i>A nga hlamuli nchumu</i>)	35
JIMMY:	He Mbangini! Kusukela namuntlha u swi tshika ku salasala Xiluva hi le	
	ndzhaku ha twanana!	

- 21.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)
- 21.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Kun'wana etsalweni loko Daniel Kanama a byela Fumani na Ntsako u vurile leswaku u na malembe ya ... a ri mudyondzisi.
- A khumembirhi
B khumenharhu
C makumembirhi
D makumenharhu (1)
- 21.3 Kombisa ku hambana loku nga kona exikarhi ka vumunhu bya Dikeledi na bya Xiluva. (2)
- 21.4 Ku va Jimmy a byela Fumani leswaku a tshika ku salasala Xiluva hi le ndzhaku swi kombisa yini hi yena? (1)
- 21.5 Hi wihi ntlimbo lowu Jimmy a nga na wona eka ntlangu lowu? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 21.6 Xana u dyondzile yini hi endlelo ra Jimmy mayelana na rirhandzu? (2)
- 21.7 Hi ku vona ka wena, hi xihi xivangelo xo va Fumani a kanetile leswaku u salasala Xiluva endzhaku loko Jimmy a n'wi vutisile? (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA P

FUMANI:	<i>(A pfula rivanti, a tsaka)</i> Hawu! Se u fikile?	
XILUVA:	Ina, hi mina loyi!	
FUMANI:	Nghena! <i>(Xiluva a nghena, Fumani a pfala rivanti, va tshama esofeni rin'we)</i>	
FUMANI:	Kunjhani?	5
XILUVA:	Ndzi pfukile, ndzi ngo vula wena.	
FUMANI:	Na mina ndzi pfukile.	
XILUVA:	Swi kahle. <i>(Va miyelanyana)</i>	
FUMANI:	Wa tiva loko ndzi ku vona mbilu ya mina yi tala hi ntsako. Ndza tinyungubyisa hi wena Xiluva.	10
XILUVA:	Na mina ndza ku rhandza Fumani. <i>(Va tswontswana)</i>	
FUMANI:	Xana u te u ya kwihi loko u lela ekaya?	
XILUVA:	Ndzi te ndzi ya eka vaDikeledi eku hlayeni.	
FUMANI:	Se u va byele kuri u ta vuya rini?	
XILUVA:	Ndzi te ndzi ta vuya hi Sonto nanhlikanhi.	15
FUMANI:	Xana a va nga yi eka vaDikeledi va ya kamba loko kuri ntiyiso leswaku u le ku hlayeni?	
XILUVA:	E-e, a va nga swi endli sweswo. Phela Manana va ndzi tshemba ngopfu xin'wana na xin'wana lexi ndzi xi vulavulaka va xi teka xi ri ntiyiso.	20

FUMANI:	Se Dikeledi yena kee, u twananile na yena leswaku loko vo tshika va yile eka vona a kota ku va hembela?	
XILUVA:	E-e, Dikeledi a ndzi n'wi byelanga nchumu. Na leswaku mina na wena ha rhandzana a ndzi n'wi byelanga. A ndzi tivi kumbexani a nga va a twile hi van'wana.	25
FUMANI:	Se loko o swi twa hi van'wana u ta ku teka njhani hikuva wena na yena mi vanghana?	
XILUVA:	A ndzi na mhaka na yena. Nkarhi wun'wana Dikeledi u ndzi karhata moya hikuva u rhandza ngopfu ku ndzi sola. Se loko a ndzi lo n'wi byela swo boha a ta ndzi sola a vulavula swo biha hi wena. Phela Dikeledi a nga ku tsakeli u tsakela Jimmy.	30

- 21.8 Xana vatswari va Fumani a va ri kwihi hi siku leri Xiluva a a n'wi endzerile naswona a va ya endla yini kwale a va yile kona? (2)
- 21.9 Hi swihi swilo SWIMBIRHI leswi vatswari va Fumani va n'wi leriseke ku sala a swi endla loko va ya eka ndhawu leyi u yi boxeke eka 21.8 laha henhla? (2)
- 21.10 Hi byihi vunene lebyi endliweke hi Dikeledi eka munghana wa yena Xiluva? (2)
- 21.11 Nkoka wo va Fumani a vutisa Xiluva swivutiso swo tala eka n'wangulano lowu hi wihi? (2)
- 21.12 Xana mutsari u lemukisa vahlayi yini hi leswi humeleleke Xiluva eka ntlangu lowu? (2)
- 21.13 Hi ku vona ka wena, hikokwalaho ka yini Xiluva a byerile mana wa yena leswaku u ta vuya hi Sonto laha a vuleke leswaku u ya kona? (1)
- 21.14 Xana Fumani a wu ta va u n'wi tsundzuxile yini a nga si humeleriwa hi khombo ro tisunga? (2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80